

Mel Scult, *The Radical American Judaism of Mordecai M. Kaplan*

**Bloomington and Indianapolis:
Indiana University Press, 2014**

מיכאל מאיר

היברו יוניון קולג', סינסינטי

מרדכי מנחם קפלן (1881-1983) היה אחד מהוגי היהדות הדתית המקוריים ביותר במאה העשרים, והחשוב ביותר באלו מהם שגדלו בארצות הברית. בנשימה אחת עימו אפשר להזכיר את ההוגים הרמן כהן, פרנץ רוזנצווייג ומרטין בובר שחיו באירופה, ואת אברהם יהושוע השל שבבגרותו היגר לארצות הברית. קפלן היה יוצא דופן בכך שהושפע עמוקות מן ההגות הפילוסופית והסוציולוגית האמריקנית. ייחוד נוסף שלו הוא שמעבר לפיתוח פילוסופיה יהודית הוא ייסד זרם יהודי דתי עצמאי, הידוע כרקונסטרוקציוניזם (Reconstructionism), או בעברית – התנועה ליהדות מתחדשת. זהו הזרם המודרני הרביעי בגודלו ביהדות ארצות הברית, ושלא כזרמים האחרים – האורתודוקסיה המודרנית, היהדות הקונסרווטיבית והיהדות הרפורמית – הוא לא יובא מאירופה אלא כל כולו יצירה אמריקנית. אף על פי שיש לזרם זה ייצוג בישראל ובמקומות אחרים, מרכז הכובד שלו בארצות הברית. באופן מובהק יותר מן הזרמים האחרים, שאפשר להתחקות על מקורותיהם עד להוגים אירופים מסוימים דוגמת שמשון רפאל הירש, זכריה פרנקל ואברהם גייגר, הרקונסטרוקציוניזם עדיין קשור קשר הדוק למייסדו, מרדכי קפלן.

אין עוד חוקר שלמד את כתבי קפלן בשקידה וביסודיות כמל סקולט. הוא הכיר את קפלן במשך שנים רבות, הושפע ממנו עמוקות ובילה זמן רב בשיחות אישיות עמו. הוא קרא לא רק את הכתבים שפרסם אלא גם את כל 27 כרכי היומן שקפלן החל בכתיבתו בשנת 1913, ואשר תיעד בו ללא מורא את התחבטויותיו הדתיות והאישיות במשך יותר משישים שנה. לפי קפלן וגם לפי סקולט, יומן זה מציג את עבודתו המשמעותית ביותר. אין תמה שסקולט ביקש להציג את חשיבותו המתמשכת של קפלן כהוגה יהדות דווקא היום, בעת שכוכבו דועך, כשיהודים לא אורתודוקסים שהדת חשובה להם מעדיפים גישות חסידיות או אקזיסטנציאליסטיות ליהדות על פני הרציונליזם שלו. בשנת 1993 פרסם סקולט את הביוגרפיה המקיפה היחידה של קפלן, המתארת את חייו החל בילדותו בבית אורתודוקסי בליטא, עבור בשהייה קצרצרה בצרפת, וכלה בניו יורק, שבה גדל וחי עד סוף ימיו – זולת תקופות קצרות בארץ ישראל ובמדינת ישראל, במיוחד לקראת מותו, בתום יותר ממאה שנות חיים*.

במשך שנים רבות לימד קפלן בבית המדרש לרבנים של התנועה הקונסרוטיבית (Jewish Theological Seminary, JTS) בניו יורק, ושם אף הוסמך לרבנות בשנת 1902. במוסד זה, תפיסתו התיאולוגית הייתה פופולרית בקרב התלמידים הרציניים יותר, במיוחד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אבל עוררה אינחת בקרב חברי סגל ההוראה השמרנים. שלא כעמיתיו, קפלן שימש גם רב קהילה. הוא היה טרוד ועסוק ברווחתם של ה"עמך" היהודים וסירב להתרכז בלימוד ובמחקר בלבד. כל זמן שקפלן לימד בבית המדרש לרבנים היה הרקונסטרוקציוניזם אסכולה הגותית בתוך התנועה הקונסרוטיבית, אולם לאחר פרישתו לגמלאות צמח זרם זה והתפתח לכדי תנועה עצמאית עם בית מדרש לרבנים משלו בפילדלפיה.

שמו של קפלן נקשר בדרך כלל עם ספרו הידוע ביותר, *Judaism as a Civilization*, שיצא לאור בשנת 1934. זכורה במיוחד טענתו שהזהות היהודית אינה יכולה להיות מוגבלת לזהות דתית בלבד, בניגוד לגישת התנועה הרפורמית בראשיתה. לשיטת קפלן, הזהות היהודית מוגדרת טוב יותר במושג "עמיות" (peoplehood), המורה לא רק על זהות אתנית אלא גם על תרבות רחבה כגון מוזיקה, אמנות ואפילו ספורט. הוא הגה את מוסד "המרכז היהודי", או "בית כנסת עם בִּכְהָ" (shul with a pool), כפי שהוא נקרא לעתים בלעג. הוא היה חזק באמונתו שיהודי התפוצות יכולים לחיות בנוחות בתוך שתי ציוויליזציות – היהודית וזו של המדינה שהם חיים בה. למרות זאת הוא העניק קדימות ליהודי ישראל, בתארו את העם היהודי כמעגל סביב החיים היהודיים בציון.

על אף האמור לעיל, קפלן לא היה הוגה סוציולוגי או אידיאולוג של הזהות היהודית הקולקטיבית בלבד. הוא היה גם תיאולוג שבמשך כל חייו נאבק למצוא אמונה באלוהים העולה בקנה אחד עם ההיגיון. החיפוש אחר אמונה הביאו לחקור כמה הוגים, יהודים ושאנים יהודים, ולהיות מושפע מהם.

* Mel Scult, *Judaism Faces the Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*, Detroit: Wayne State University Press, 1993. סקולט פרסם גם חלק ראשון של קטעים נבחרים מיומניו של קפלן: Mordecai M. Kaplan, *Communings of the Spirit: The Journals of Mordecai M. Kaplan*, I: 1913-1934, ed. Mel Scult, Detroit: Wayne State University Press and The Reconstructionist Press, 2001. כתבי קפלן נושאי המטען התיאולוגי החשוב ביותר לדעת סקולט הופיעו גם בתרגום עברי: מרדכי מ' קפלן, ערכי היהדות והתחדשותם, בתרגום אברהם רגלסון, ירושלים: ראובן מס, תשס"ג.

תכופות תיעד קפלן את תגובותיו לכתביהם ביומנו, והשפעתם עליו משתקפת גם בכתבים שפרסם. דמותו של קפלן התיאולוג אל מול סביבתו האינטלקטואלית הוא נושא הספר הנסקר כאן. שלא כחיבורים אחרים של סקולט, ספר זה אינו מוגש באופן כרונולוגי אלא ערוך על פי נושאים. רוב פרקיו מתרכזים בהוגים מסוימים שכתביהם משמשים מפתחות להבנת הגותו של קפלן עצמו.

סקולט פותח את ספרו בהשוואה בין קפלן לשפינוזה ומצביע על כך ששניהם הוחרמו – שפינוזה בידי הקהילה היהודית באמסטרדם, וקפלן בידי אגודת הרבנים בעקבות פרסום הסידור שלו בשנת 1945. לא רק חוויה לא נעימה זו משותפת לשניהם אלא גם החשיבה הרציונליסטית הדוחה את האל העל-טבעי המתערב בהיסטוריה ומעניק שכר ועונש בעולם הזה ובעולם הבא. קפלן קישר פעמים רבות בין הגותו לזו של שפינוזה, אם כי קשה לכנותו שפינוזיסט. מכל מקום, ברור שקפלן, בניגוד לשפינוזה, לא הבין את ההלכה כחוקת המדינה היהודית העתיקה, שאיבדה ממשמעותה לאחר חורבן מדינה זו. יתר על כן, אי אפשר לשייך את קפלן באופן עקיב למחנהו של שום הוגה יחיד. הוא התנוודד תמיד בין דרכי ביטוי שונות שכל אחת מהן התאימה להבעת מחשבותיו ורגשותיו בנקודת זמן מסוימת. סקולט מתייחס להיסוס זה באופן מוזר מעט כ"הגות של מצב רוח" (philosophy of mood). אפשר לכבד את הפתיחות המתמדת ויוצאת הדופן של קפלן לרעיונות חדשים, אולם חוסר הבהירות והעקיבות של הגדרתו העצמית עלול ליצור תסכול. סקולט מכנה את קפלן פלורליסט, דבר המתאר נכונה לא רק את סובלנותו לדרכים המגוונות שבהן מבקשים יהודים לבטא את זהותם היהודית, אלא גם את האופן שבו אימץ קפלן עצמו מגוון דרכים לחיפוש משמעות נשגבת לחיים האנושיים.

את הגדרתו לאלוהים – המצוטטת לעתים תכופות – שאב קפלן ממקור לא יהודי: המשורר והמסאי מתניו ארנולד כתב על אלוהים כעל "כוח שאינו אנחנו עצמנו, המקדם את הצדק" (a power not ourselves that makes for righteousness). לפעמים ציטט קפלן הגדרה זו במדויק, אך לעתים קרובות שינה אותה מעט. "צדק" הפך אצלו ל"גאולה", לא במובן של "העולם הבא" ואף לא במובן הכללי יותר של גאולה קולקטיבית לעם היהודי, אלא במובן של הגשמת הפוטנציאל הרוחני, התרבותי והמוסרי הגלום באינדיבידואל היהודי. על פי סקולט, באמונתו שצדק ואושר לפותים זה בזה היה קפלן בעל "נשמה ארנולדית". אולם הרכיב החזק של אינדיבידואליות אצל קפלן לקוח ממי שנחשב אולי להוגה האמריקני ביותר, ראלף וולדו אמרסון. לעומת שניאור זלמן שכטר, שעמד בראש ה-JTS בשנותיו הראשונות של קפלן כחבר הסגל האקדמי וחשש שהשפעתו של אמרסון עלולה לפצל את "כלל ישראל", קפלן – לפי סקולט – מצא בדבריו השראה. הוא נמשך לאידיאל ההסתמכות העצמית של אמרסון ולרעיונותיו בדבר מתן מעמד נורמטיבי להווה, וכמו כן לטרנסצנדנטיזם שלו – שכמו התיאולוגיה של קפלן עצמו לא התיישב עם על-טבעיות שאינה מקובלת מבחינה אינטלקטואלית ולא עם הומניזם חילוני שאין בו מקום לנשגבות רוחנית. קפלן פיתח הגות דתית דומה לטרנסצנדנטיזם של אמרסון, שאותה כינה "טרנסטורליזם", המכוונת לתחום שבין הטבעי לעל-טבעי. בתחום זה, לדעתו, מתגלה נוכחות האל.

למרות זאת, אל מול אמרסון, שהתרכז כמעט לחלוטין באינדיבידואל, קפלן – כפי שמראה סקולט – איזן את הרכיב האמרוני בהגותו עם ההגות הקולקטיביסטית של שני הוגים אחרים: האחד לא יהודי והאחר יהודי. ההוגה הלא יהודי שאל רעיונותיו נמשך קפלן במשך כל חייו היה הפילוסוף

הפרגמטיסט האמריקני ג'ון דיואי. משיכה זו הייתה כה חזקה עד שלעתים הוגדרה הגותו של קפלן עצמו "סוציולוגית". דיואי הפך את המונח "שיקום" (reconstruction) פופולרי בפילוסופיה, והוא אף הדגיש את הרעיון של "תפקוד", שקפלן החיל הן על אלוהים הן על הטקסיות היהודית. הוא שאל את עצמו תמיד איזה תפקיד ממלאת האמונה באלוהים בחיי היהודי והעם היהודי, ובתוך כך מהו התפקוד של טקסים מסוימים. האם אמונה או מצווה מסוימת מקדמות בייעולות את הגאולה? כמו דורקהיים, שגם על כתביו שקד קפלן, הכיר דיואי בכך שדת "פועלת" באופן מיטבי בתוך הקשר חברתי, ולפיכך בעניין זה יכלה השפעתו על קפלן לאזן את זו של אמרסון.

ההוגה היהודי שהשפיע על קפלן במיוחד היה אחד העם. אמנם אחד העם לא קיבל את רעיון האלוהים בשום דרך, אבל הדגשתו את המוסר היהודי מיקמה את הגותו – כפי שהבינה קפלן – בתחום "טרנסנטורליסטי" דומה, שלפי השקפת קפלן שייך לספרה הדתית. חשיבות רבה ייחס קפלן לעובדה שאחד העם הדגיש את מרכזיותה של העמיות הרוחנית, שאיזנה בתוך הספרה היהודית את האוניברסליזם הלא מוגבל של פליקס אדלר, מייסד תנועת התרבות האתית, שעמו למד קפלן באוניברסיטת קולומביה. כמו אחד העם דחה גם קפלן את הרעיון המקובל בתנועות הדתיות האחרות, שקיום התפוצה היהודית מוצדק על בסיס ההבנה שליהודים שליחות אל הגויים. בעבור קפלן, לקיום היהודי ערך מהותי פנימי שאינו דורש הנעה מחוצה לו.

על אף השינויים במצבי הרוח האינטלקטואליים והדתיים של קפלן, ועל אף העובדה שבמקרים מסוימים הוא התייחס לאלוהים בלשון פרסונלית, הוא הדגיש תכופות שאלוהים אינו ישות אלא תהליך שבדרך כלשהי עוזר לאנשים, בתוך ההקשר החברתי שלהם, לחתור ליצירתיות, לאהבה ולצדק. כמטרת החיים הדתיים הוא לא הציב את חיקוי ה"אל" – שם עצם המגדיר ישות שקפלן לא האמין בקיומה – אלא את הפנמת ה"אלוהי", תואר המשקף את החיפוש אחר גאולה. בתיאולוגיה זו, טקסים אינם יכולים עוד להיות קיום צו, שכן אלוהים שאינו ישות אלא תהליך אינו יכול לצוות. קפלן הגדירם אפוא מנהגים במקום מצוות. בתחילה השתמש במונח האנגלי folkways, ובהמשך צבע אותם בצבעים דתיים בהשתמשו במונח sancta. לתפיסתו, הם אינם מטרות בפני עצמם אלא מתפקדים – או אינם מצליחים לתפקד – כמעמיקי ההגות המוסרית או משמרי הזהות היהודית, ונמדדים על פי תפקודם זה. השאלה שקפלן נשאל תדיר – כיצד יכול אדם להתפלל לאל שאינו מסוגל לשמוע או להיענות – נותרה ללא מענה. קפלן יכול רק להציע שבעת התפילה – וקפלן שמר מצוות והתפלל מדי יום ביומו – חייב אדם לחשוב באופן מטפורי כדי לגשר על הפער בין הטקסט לבין אמונתו שלו.

כפי שמציין סקולט, קפלן היה רדיקלי בדחייתו את האמונה שהיהודים הם העם הנבחר לא פחות משהיה כזה באופן שבו שינה את אלוהים מישות לתהליך. גם בנושא זה הייתה התנועה הרקונסטרוקציוניסטית קיצונית מן התנועה הרפורמית, שכן אף שהתנועה הרפורמית נחשבת רחוקה יותר מן היהדות האורתודוקסית, היא מעולם לא נטשה לחלוטין את רעיון נבחרותו של העם היהודי. רעיון זה היה לא מקובל על קפלן משתי סיבות: ראשית, באופן אפיסטמולוגי אי אפשר ליישב זאת עם אלוהים שאינו יכול לבחור; ושנית, זה רעיון פוגעני מבחינה מוסרית בעיני האוחזים בתפיסה אוניברסליסטית. בסידור התפילה הרקונסטרוקציוניסטי הופכות אפוא המילים "אשר בחר בנו מכל העמים" ל"אשר קירבנו לעבודתו". הפרטיקולריזם של קפלן נעוץ בהזדהותו החזקה עם העם היהודי, אולם האלוהים שלו אוניברסלי לחלוטין.

לא כל ספרו של סקולט עוסק בהשפעות על הגותו של קפלן. בפרקיו האחרונים דן הספר בנושאים כגון ציוניותו של קפלן. סקולט טוען שאף שקפלן מיקד את הציונות בישראל, הוא דחף – ללא הצלחה – להקמת פרלמנט יהודי עולמי שיכריע בשאלות מהותיות בעבור העם היהודי כולו. נושאים נוספים הנדונים שם הם תפיסותיו המתקדמות של קפלן בעניין מעמדן הדתי של נשים ויחסיו עם עמיתיו ב-JTS, ובמיוחד עם השל. יחסים אלה הפכו קשים יותר ויותר ככל שהחיבה לאיש הצעיר, השל, גדלה בקרב הסטודנטים והחליפה את משיכתם לקפלן עצמו בתקופות קדומות יותר. סקולט טוען שישנו דמיון בסיסי בין התיאולוגיה של השניים. בעניין זה בלבד, ובתיאורו את קפלן כתיאיסט, מצאתי את טיעוניו לא משכנעים.

בספר חשוב זה הצליח מל סקולט לעורר עניין מחודש בהוגה יהודי מקורי שתפיסותיו אינן מוארות דיין בעת הזאת. בעקבות השואה – שעמה לא הצליח קפלן להתמודד בהגותו – ובדור שבו הדת הופכת יותר ויותר מותאמת אישית, האופטימיות של קפלן וביטחונו באדם הרציונליסטי מושכים רק מעטים, גם אם התנגדותו לעל־טבעיות מוצאת הד בתיאולוגיה ממוקדת המיסטיקה שבכתבי ארתור (אברהם יצחק) גרין, למשל. סקולט נותר ללא ספק מעריץ, והתנועה הרקונסטרוקציוניסטית ממשיכה לשאת את מורשתו של קפלן. אם ההגות היהודית התיאולוגית תשוב ותפנה לעבר חיפוש משמעות שאינה מְפָרה את מה שנדמה שהשיגו ההיגיון והמוסר האוניברסלי, ספרו של סקולט יוכל לשמש מדריך לחזרה אל דרכו הייחודית של קפלן ולכפירתו היהודית האדוקה.